

ЎСИМЛИКЛАР КАРАНТИНИ НАЗОРАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНТИРИШГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР

Алимов Муродқосим Ачилович,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти бўлим бошлиғи.

Аннотация. Мамлакатда фитосанитар хавфсизлигини таъминлаш ва ўсимликлар карантини ривожлантириш мураккаб жараён бўлиб, унда иқтисодий, молиявий, ижтимоий, техник, норматив-ҳуқуқий ҳамда ташкилий масалалар бир-бири билан чамбарчас боғлиқ ва уларни ҳал қилиш комплекс ёндашувни талаб қилади. Ушбу мақолада ўсимликлар карантини иқтисодий ривожлантириш ва унга таъсир этувчи омиллар ҳақида маълумотлар келтирилади.

Калит сўзлар: ўсимликлар карантини, фитосанитар чоралар, халқаро стандартлар, савдо-иқтисодий алоқалар, фитосанитар сертификат, карантин рухсатнома, экспорт, импорт, зараркунанда, техник асослар, глобал иқлим ўзгариши.

Аннотация. Обеспечение фитосанитарной безопасности и развитие карантина растений в стране – сложный процесс, в котором тесно связаны друг с другом экономические, финансовые, социальные, технические, нормативные, правовые и организационные вопросы, а их решение требует комплексного подхода. В данной статье представлена информация об экономическом развитии карантина растений и факторах, влияющих на него.

Ключевые слова: Карантин растений, фитосанитарные меры, международные стандарты, торгово-экономические отношения, фитосанитарный сертификат, карантинное разрешение, экспорт, импорт, вредитель, техническая основа, глобальное изменение климата.

Abstract. Ensuring phytosanitary safety and developing plant quarantine in the country is a complex process in which economic, financial, social, technical, regulatory, legal and organizational issues are closely related to each other, and their solution requires an integrated approach. This article provides information on the economic development of plant quarantine and the factors influencing it.

Keywords: Plant quarantine, phytosanitary measures, international standards, trade and economic relations, phytosanitary certificate, quarantine permit, export, import, pest, technical basis, global climate change.

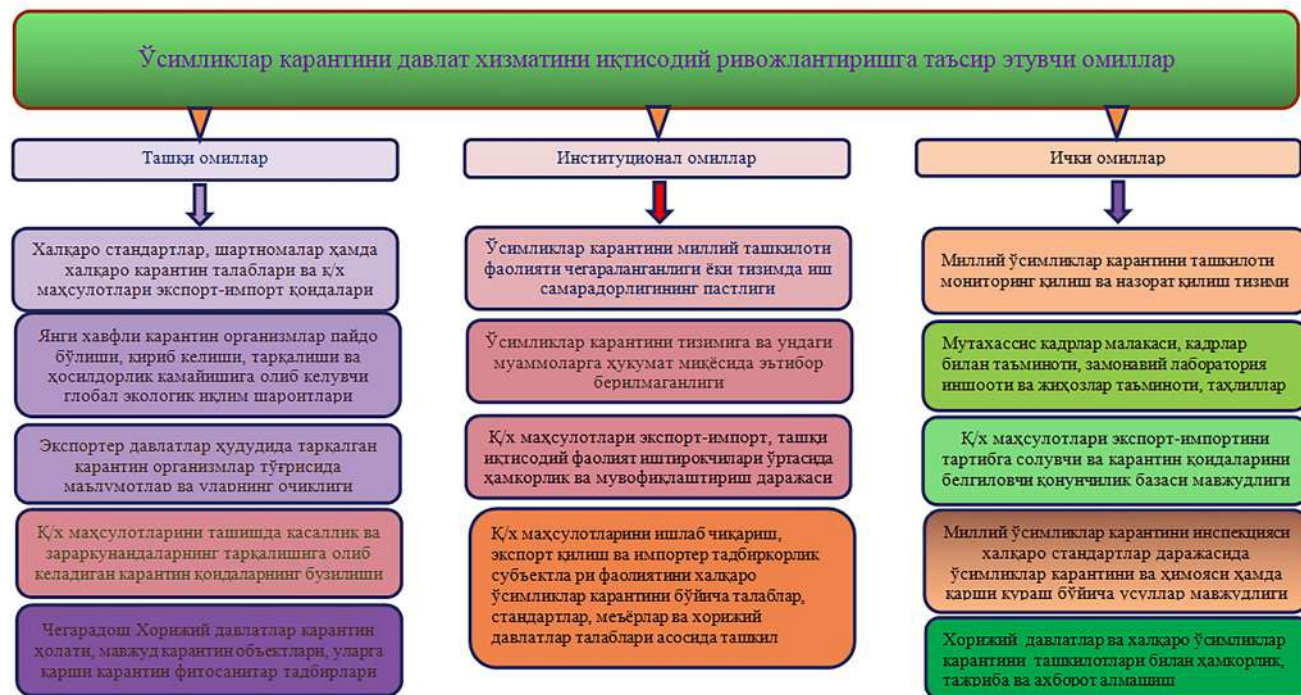
Мамлакат ҳудуди фитосанитар хавфсизлигини таъминлаш ва ўсимликлар карантини ривожлантириш мураккаб жараён бўлиб, унда иқтисодий, молиявий, ижтимоий, техник, норматив-ҳуқуқий ҳамда ташкилий масалалар бир-бири

билан чамбарчас боғлиқ ва уларни ҳал қилиш комплекс ёндашувни талаб қилади.

Ўсимликлар карантини ривожлантиришга таъсир этувчи бир неча омилларни кўриб чиқамиз.

1-жадвал.

Ўсимликлар карантини давлат хизматини иқтисодий ривожлантиришга таъсир этувчи ички, ташқи ва институционал омиллари

Жадвал муаллиф томонидан тузилган

Ўсимликлар карантини ва ҳимоя қилишдаги халқаро норматив ҳужжатлар дунё миқёсида қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш йўналишида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, инсонлар ва ҳайвонлар, шунингдек, экотизимни асраш бўйича муҳим йўналиш ҳисобланади.

ЖСТ (ВТО) санитария ва фитосанитария чораларини қўллаш бўйича келишувлари (Соглашение по СФС) ҳамда Ўсимликлар карантини ва ҳимояси Халқаро конвенцияси (МККЗР) ўсимлик ва ўсимлик маҳсулотлари билан дунё миқёсидаги ва трансчегаравий савдо-иқтисодий алоқаларда зарарли организмларнинг кириб келиши ва тарқалишининг олдини олишга доир илмий асосланган фитосанитар чоралар бўйича халқаро стандартлар, қоидаларни ишлаб чиқади ва жорий қилади. Бу, албатта, Ўсимлик ва ўсимлик маҳсулотлари билан дунё миқёсидаги савдо-иқтисодий алоқаларда савдо-сотиқни ривожлантиришга асоссиз тўсиқлар қўйишининг олдини олади.

Ҳар бир мамлакат ўзининг миллий ўсимликлар карантини ва ҳимояси ташкилоти тизимини самарали ишлаши ўсимликлар зарарли организмларининг кириб келиши ва тарқалиши натижасида вужудга келадиган иқтисодий хавф-хатарларни ўз вақтида аниқлаш ва бартараф қилиш учун керакли асбоб-ускуна, жиҳозлар, мутахассислар билан таъминлаш ва имкониятларини кенгайтириши талаб этилади.

Карантин организмлар ва глобал экологик иқлим шароитлари.

Сайёрамиздаги ўртача ҳарорат ўтган ўттиз йилда бир даража ошган. Табиат мукамал ва мураккаб экотизимки, унда жониворлар, ўсимликлар қатори ҳашарот ва бактерияларнинг ҳам ўз ўрни бор. Бирор зараркунандага қарши кураш технологиясига риоя қилмаслик уларнинг курашувчанлигини оширади.

Ўтган асрнинг 80-90 йилларида беда қандаласи қисман боғларда асосан бедазорларда учраган. Ҳозир у ўзага катта зарар етказиши беда қандала озиқланиши, насл қолдириши учун табиий шароит ўзгарди. У янги озуқа манбаига ўтди. Ҳашаротларнинг бир экиндан иккинчисига ўтишида глобал исиш, қурғоқчилик, яшаш шароитлари, биологияси, популяцияси ва бошқа муҳим омилларни уларга қарши курашишда ҳисобга олиш керак бўлади.

Ўтган асрнинг 80-90 йилларида пахтада бир гектарга 150 кг, ҳозирда гектарга 600 кг.гача берилмоқда, аммо ҳосилдорлик ошмаяпти. Бу иқлим ўзгаришига боғлиқ. Бунинг сабаби, азотнинг фосфорга бўлган нисбати аниқ сақланиши керак.

Глобал иқлим ўзгариши шароитида NPK (нитрат, фосфор, калий)нинг янги нисбатини ишлаб чиқиш керак. Минерал ўғитлар миқдорини ошириш тупроқ ва экотизимга ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигига таъсир этади.

Яна бир муаммо - кундузги ва тунги ҳарорат ўртасидаги фарқ ҳаддан зиёд қисқариб кетди. Илгари кундузи 50 даража иссиқ бўлса ҳам кечаси ҳарорат 19-20 даражага тушарди. Шунинг учун гулларнинг чангланиши осон кечарди. Ҳозир гуллар яхши чангланмагани учун мева тугмайди. Чунки кундузи тупроқ 40-45 даража қизиб, кечаси ҳарорат 35 даража бўлади.

Орол денгизи қуриб, музликлар эриди. Олдинги даврда тоғлардаги музликлар тунги ҳавони совитган. Ҳозир гармсел одатий ҳолатга айланди.

– *Экспортер давлатлар ҳудудида тарқалган карантин организмлар тўғрисида маълумотлар ва уларнинг очиқлиги.*

Хориждан маҳсулот олиб киришда маҳсулот тури ва ушбу маҳсулот фитосанитар тозаллигига хавф солувчи ҳашарот турлари ҳақида маълумотлар баъзида тўлиқ кўрсатилмайди ёки экспортёр давлатнинг экспорт салоҳияти учун атайлаб кўрсатилмайди. Баъзи давлатларда Ўсимликлар карантини миллий ташкилоти ташкил этилмаган бўлиши мумкин. Шу сабабли қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини импорт қилувчи

давлатлар Фитосанитар хавф таҳлилини синчиклаб ўтказиши керак. Аввало экспортёр мамлакатда мавжуд карантин организмлар ҳақида маълумотлар, уларни географияси, биологияси иқтисодий хавф даражасини ўрганиш керак.

– *Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ташишда касаллик ва зараркунандаларнинг тарқалишига олиб келадиган карантин қоидаларнинг бузилиши.*

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини импорт қилишда баъзи ҳолларда сифатсиз ёки маҳсулот таркибида хавфли карантин организмлар мавжуд бўлган, пул ишлаб қилиш мақсадида бўлган инсофсиз “сотувчи” ларга дуч келиш хавфи мавжуд. Зарарланган маҳсулот мамлакат чегарадош ҳудудида ёки ичида тез тарқалиб иқтисодий жиддий хавф туғдиради.

Импорт юклар экспортёр давлат миллий ўсимликлар карантини ташкилоти фитосанитар сертификати билан таъминланиши, уларда юк номи, нави, миқдори, ҳашаротларга қарши зарарсизлантирилганлиги, ишлов бериш усуллари, ишлов берилган химиявий препарат номи ва миқдорини кўрсатиш талаб этилади. Баъзан юклар зарарсизлантирмасдан ё сертификатсиз олиб келиш ҳолатлари кузатилади.

– *Чегарадош хорижий давлатлардаги ўсимликлар карантини ҳолати, мавжуд карантин объектилари, уларга қарши карантин фитосанитар тадбирлар.*

Ўзбекистон Республикаси Амударё ва Сирдарё оралиғида жойлашган бўлиб, умумий майдони 448,9 минг км.кв.ни ташкил этади. Республика ҳудуди шарқдан ғарбга 1 425 км ни, шимолдан жанубга эса 930 км ни ташкил этади.

Республика шимолда ва шимоли-шарқда Қозоғистон, шарқда ва жануби-шарқда Қирғизистон ва Тожикистон, ғарбда Туркменистон, жанубда эса Афғонистон билан чегарадошдир. Давлат чегарасининг Афғонистон билан узунлиги - 143 км., Қозоғистон - 2.356,31 км., Қирғизистон - 1.476,12 км., Тожикистон - 1.283,2 км. ва Туркменистон билан - 1.831,49 км.

Ўсимликлар карантини ҳолати албатта қўшни мамлакатлардаги мавжуд карантин ҳолатига боғлиқ. Бу энг муҳим ташқи омиллардандир.

МДХ мамлакатлари кейинги даврда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан савдо-иқтисодий алоқалар ривожланиши сабабли карантин ҳолатлари фарқ қилади. Масалан: Қозоғистонда қишлоқ хўжалиги иқтисоди учун хавфли бўлган карантин организми - америка оқ капалаги ва узум филлоксераси кириб келган, Қирғизистонда иқтисод учун зарарли картошка олтин нематодаси, америка оқ капалаги кириб келган, Тожикистонда узум кўчатларида зарарли нематода, Туркменистонда Афғонистон орқали қовун пашшаси кириб келган.

Ҳар бир давлатда ўзининг миллий ўсимликлар карантини ташкилоти томонидан ички карантин ҳолати бўйича маълумотлари эълон қилинади ва импортёр мамлакатларга бу ҳақда тўлиқ маълумот берилиши керак.

Институционал омиллар

– *Ўсимликлар карантини миллий ташкилоти фаолияти чегараланганлиги ёки тизимда иш самарадорлигининг пастлиги.*

Ўсимликлар карантини миллий ташкилоти фаолияти чегараланганлиги ёки иш самарадорлиги пастлиги тизим ривожланишига тўсқинлик қилади. Ўсимликлар карантини ташқи карантин инспекторлари давлат чегара масканларида импорт қилинаётган ўсимлик маҳсулотларини назорат қилиш учун божхона ҳудудларига кириши, намуна олиш ҳамда чегара ҳудудларда керакли инфратузилмаларга эга бўлиши талаб қилинади. Четдан кириб келадиган карантин остидаги маҳсулотларда ва мамлакат ҳудудидан чиқиб кетадиган маҳсулотларда карантин объектилари ва хавфли зарарли организмлар кириши ёки чиқиб кетишининг олдини олиш чегара

агроном инспекторларининг иш фаолиятини тўғри ташкил қилишга боғлиқ.

Ички карантин агроном инспекторлари, карантин объектиларининг мамлакат ичида тарқалишининг олдини олиш, карантин организмларнинг ўчоқларини ўз вақтида аниқлаш, қарши кураш ва йўқ қилишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш, ҳар бир ҳудудда лаборатория ташкил этиш, уларни керакли замонавий асбоб ускуналар ва техника-технологиялар билан таъминлаш, дала шароитларида ишлаш учун дала сумкалари, махсус автотранспорт воситалари ва кўчма лабораториялар билан таъминлаш лозим.

Тизимда мутахассисларнинг ўз хизмат вазифасини билиши, тажрибаси ва малакаси муҳим ўрин тутди.

– *Ўсимликлар карантини тизимида ва ундаги муаммоларга ҳукумат миқёсида эътибор берилмаганлиги;*

Ўзбекистонда Ш.Мирзиёев Президентлиги давридан бошлаб озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари савдо-иқтисодий протекционистик муносабатларда жиддий либерал, соддалаштирилган муносабатларга ўтилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспортини ривожлантиришда асосий муаммолар – бу маҳсулот рақобатбардошлиги, карантин фитосанитар назорат ва сертификатлаштириш тизими, шунингдек, маҳаллий экспортбоп маҳсулот ишлаб чиқарувчиларнинг экспорт фаолиятини ривожлантириш соҳасидаги билим даражасини ошириш ва комплекс ривожлантириш кўзда тутилган.

Пахта ва ғалла майдонларини қисқартириб, экспортбоп ҳамда юқори қўшилган қийматга эга мева-сабзавот маҳсулотлари ҳажмини, қишлоқ жойларда иш ўринларини ошириш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш 2017-2021 йилларда ривожлантириш стратегиясининг давомидир.

“Бир дарча” тамойили экспорт жараёнларини соддалаштириш ва ривожлантиришга хизмат қилади. “Бир-дарча” тамойили бу савдо иқтисодий, транспорт жараёнларида иштирокчилар фаолиятида импорт, экспорт, транзит ва бошқа тартибга солиш юзасидан ягона ўтказиш ахборот ва ҳужжатларни стандартлаштириш механизминини ташкил қилишдир.

2017 йил ноябр ойида Ўзбекистон Республикаси Президентини Ш. Мирзиёев Корея Республикасига ташрифи давомида Ўзбекистон Республикаси ЖСТга қўшилиши бўйича фикр билдирган. Корея Республикаси ва Ўзбекистон ўртасида шу бўйича меморандум ва йўл харитаси имзоланган. Бу ташкилотга қўшилиши, миллий қонунчиликни ЖСТ талабларига уйғунлаштириш ва тегишли вазирлик ва идораларга ёрдам кўрсатиш масалалари кўриб чиқилган. Бу жараён фитосанитар ва санитар чора-тадбирлар юзасидан янги нормаларни ишлаб чиқишни назарда тутди.

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш, ер ва сув муносабатларини такомиллаштириш, қулай агробизнес муҳитини ва юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш, кооперация муносабатларини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш, бозор механизмлари ва ахборот-коммуникация технологияларини кенг жорий этиш, илм-фан ютуқларидан самарали фойдаланиш ҳамда кадрлар салоҳиятини ошириш мақсадида 2019 йил 23 октябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли фармони қабул қилинди. Бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини харид қилиш ва сотишда бозор тамойилларини кенг жорий этиш, сифат назорати инфратузилмасини ривожлантириш, экспортни рағбатлантириш, халқаро бозорда рақобатбардош, юқори қўшилган қийматли қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқишни назарда тутувчи қулай агробизнес муҳити ва

қўшилган қиймат занжирини яратиш, мавжуд инфратузилма таҳлили асосида озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда сифатини назорат қилиш тизимини таркибий ўзгартириш ва модернизация қилиш каби вазифалар белгилаб берилган.

Харажатларни минималлаштириш ва техник тўсиқларни бартараф этиш, маҳаллий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини узлуксиз етказиб бериш мақсадида савдо инфратузилмаси, агрологистика марказлари, озиқ-овқат хавфсизлиги лабораториялари, санитария ва фитосанитария тизими, зарур ускуналар ва инвентарлар учун инвестицияларни жалб қилишни янада рағбатлантириш, илм-фанни ривожлантириш ва халқаро ривожланган мамлакатлар тажрибаларини татбиқ этиш юзасидан топириқлар берилган.

– *Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорт-импорти, ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари ўртасида ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш даражаси;*

Маҳсулот етиштирувчи ва экспорт, импорт қилувчи тадбиркорлик субъектлари авваламбор ўсимликлар карантини ва фитосанитар хавфсизлик тўғрисида тушунчага эга бўлиши экспортёр давлатлардаги карантин ҳолат, зарарли организмлар, уларнинг иқтисодий зарари, маҳсулот импортининг Ўзбекистонда жорий қилинган тартиблари ва импортёр давлатлар фитосанитар талаблари, Ўзбекистондан қайси давлатга қанақа маҳсулот экспорт қилиш тартиби тўғрисида тушунчага эга бўлиши керак.

Импорт бўлиб республика ичига кираётган карантин назоратидаги юклар божхона кўриги майдонида божхона масъул ходимлари билан, мамлакат ичида ҳаракатланадиган юклар ҳудудлараро чегара масканларида ДАН ходимлари билан ҳамкорликда назоратдан ўтказилиши кўзда тутилган.

Божхона масканларида юклар айниқса мева-сабзавот маҳсулотлари туриб қолиши, нафақат маънавий, балки катта миқдорда иқтисодий зарар келтириши мумкин. Бундай салбий ҳолатларнинг олдини олиш учун барча экспорт-импорт, ташқи иқтисодий фаолият иштирокчилари ўртасида ҳамкорлик ва мувофиқлаштириш божхона назорати, карантин кўриги, ҳужжатлар текширувлари қисқа муддатларда амалга оширилиши лозим.

– *Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, экспорт қилиш ва импортёр тадбиркорлик субъектлари фаолиятини халқаро ўсимликлар карантини бўйича талаблар, стандартлар, меъёрлар ва хорижий давлатлар талаблари асосида ташкил қилиш.*

Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини оширишда амалга оширилган ишлар экспорт ҳажмини кўпайишини таъминлай олмайди. Чунки, экспортда авваламбор, потенциал истеъмолчига қайси маҳсулот кераклигини ва унинг эҳтиёжини тушуниш керак. Шунингдек, ҳақиқий истеъмолчини топиш ва қайси мамлакатларга экспорт қилишни билиш муҳим. Бундан ташқари, мева экспорти ҳақида гап кетганда, боғ барпо этишдан бошлаб, ҳосилга киргунгача кетган вақтда (ушбу йиллар давомида) истеъмолчилар эҳтиёжи ва талаби қандай ўзгаришини олдиндан билиш лозим. Ҳар бир давлатда мевалар тури хусусиятларига нисбатан уларнинг ўзига хос ранги, таъми, калибри ва бошқа хусусиятлари бўйича талаблар мавжуд. Тадбиркор буни билиши керак.

Мева-сабзавот маҳсулотларини етиштиришда уларни истеъмолчиларга сифати, хусусиятлари, кўринишини йўқотмаган ёки максимал даражада сақлаган ва бежирим қадоқлаган ҳолда етказиб бериши муҳимдир.

Ички омиллар:

– *Миллий ўсимликлар карантини ташкилотидаги мониторинг қилиш ва назорат қилиш тизими.*

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси миллий ташкилотининг асосий вазифаси мамлакат озиқ-овқат маҳсулотлари ва озиқ-овқат хавфсизлиги ҳамда биологик хавфсизликни таъминлаш, мамлакат ҳудудида карантиндаги ва хавфли ҳашаротлар, фитопатоген организмлар ва карантин бегона ўтлар уруғлари тарқалишининг олдини олишга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга оширишдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалиги иқтисоди ривожланаётган, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш вазифаси турган бир пайтда карантин организмлар кириб келиши ва биологик хавф-хатарларнинг олдини олиш ва фитосанитар хавфсизликни таъминлаш ўта муҳим. Биз озиқ-овқат ва кундалик эҳтиёжimiz учун фойдаланадиган ўсимликларни зарарли ҳашаротлар, бегона ўт ва зарарли организмлардан ҳимоя қилиш, доимий равишда муҳим вазифа бўлиб келган. Ҳозирги кунда сайёраимизда 2,5 млн. дан ортиқ турдаги тирик мавжудотларнинг 1.5 млн.и ҳашаротлардир. Олимлар фикрича, зарарли организмлар миқдори 60 мингдан ортиқ. Зарарли организмлар азалдан ўсимлик ва уларнинг ҳосилдорлигига хавф солиб қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлигига жиддий таҳдид қилган ҳолда иқтисодиётга катта зарар келтирган. Шаҳарлар, вилоятлар ҳатто давлатлар миқёсида очликни келтириб чиқаришга сабаб бўлган.

– *Мутахассис кадрлар малакаси, кадрлар билан таъминоти, замонавий лаборатория иншооти ва жиҳозлар таъминоти, таҳлиллар.*

Ўсимликлар карантини назорати кенг доирадаги соҳа бўлмаса-да, ҳар бир давлат иқтисодида ушбу соҳа ўта масъулиятли соҳа бўлганлиги боис агроном инспекторлар фитосанитар хавфни таҳлил қилиш ва баҳолашга йўналтирилган давлат сиёсатининг моҳиятини чуқур англаш, фитосанитар хавфни таҳлил қилиш ва шу бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқаришга жорий этиш, карантин зарарли организмлар биологияси, экологияси, популяцияси, уларга қарши кураш усуллари, мамлакат ҳудудига кириб келишининг олдини олиш, халқаро савдо-иқтисодий алоқаларни ривожлантиришда бу соҳада Ўзбекистон Республикаси ўсимликлар карантини давлат инспекциясининг ваколатлари, мажбуриятлари, функциялари нималардан иборат эканлигини тадбиркорлик субъектларига тушунтириб бериш ва етказиш имкониятларига эга бўлиши талаб қилинади.

Замонавий лаборатория бино иншоотлари ва жиҳозлари билан таъминланмаган, мутахассис ходимлар малакаси етарли бўлмаган тақдирда самарали усулларни қўллаш имконияти чегараланган бўлади. Кескин чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ва амалга ошириш ҳамда самарадорлик паст бўлади.

– *Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экспорт-импортини тартибга солишчи ва карантин қоидаларини белгилөөчи қонунчилик базаси мавжудлиги;*

Ўсимлик ва ўсимлик маҳсулотлари билан савдо иқтисодий алоқалари узоқ йиллар давомида алоҳида нормалар ва қоидалар киритилган ҳолда шартномалар, келишувлар кўринишида тартибга солиниб келинган. Ҳозирги даврда Ўсимликлар карантини ва ҳимояси халқаро конвенцияси бу соҳада асосий ўрин эгаллайди. Ундаги қоидалар 1997 йилда

қайта кўриб чиқилган. Ушбу ҳужжат миллий карантин тизими иш фаолиятини ташкил қилиш бўйича қоидаларни белгилайди, фитосанитар сертификатлаштириш тартиблари ва импорт маҳсулотларга бўлган талаблар ва бошқа бир қанча халқаро ҳамкорлик ва савдо-иқтисодий алоқаларга тааллуқли масалаларни ҳал қилиш бўйича ташкил этилган.

Чуқур ўйлаб ишлаб чиқилган чора-тадбирлар туфайли нафақат хавфли организмларга қарши курашиш, балки уларнинг мамлакат ҳудудига кириб тарқалиши ва кейинги ҳолатларни ҳам олдиндан кўра билиш ва вужудга келиши мумкин бўлган муаммоларнинг олдини олиш мумкин бўлади.

– *Миллий ўсимликлар карантини инспекцияси халқаро стандартлар даражасида ўсимликлар карантини ва ҳимояси ҳамда қарши кураш бўйича усуллар мавжудлиги;*

Карантин организм - дунёда карантин аҳамиятига эга бўлган, мамлакат ҳудудида учрамайдиган ёки баъзи ҳудудларда тарқалган хавфли ва мамлакат иқтисодида катта зарар келтирадиган организмлар тушунилади. Бундай организмлар мамлакат барча ҳудудларига тарқалиб кетса, қўллаган чоралар аҳамиятсиз бўлиб, уларга нисбатан сонини камайтириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилади.

Карантин организм ҳар бир мамлакат миллий ўсимликлар карантини ташкилоти томонидан тузилган “Карантин организмлар рўйхати” га олинади.

Карантин тадбирлари барча карантин тадбирлар профилактик ва аниқ белгиланган чоралар кўринишида бўлади. Профилактик чоралар карантин организмларни аниқлашга йўналтирилгандир. Карантин кўриги ва экспертиза Карантин организмлар зарарлаган белгилари мавжудми ёки йўқлиги аниқланади, лозим бўлган тақдирда экспертиза учун намуна олинади. Аниқ белгиланган чоралар карантин кўриги даврида экспертиза ёки лаборатория текширувлари ёйинки фитосанитар хавф таҳлилларига кўра аниқланган карантин организмларни маҳсулотни сақлаб қолган ҳолда (рефрижерация, фумигация) ёки маҳсулот билан бирга йўқ қилиш (ёқиш, ўриб ташлаш) тартибида амалга оширилади.

Карантин зарарли организм аниқланган ҳудуд “карантин ҳудуд” деб эълон қилинади ва карантин тадбирларини амалга оширишга асос бўлади. Карантин тадбирлар самарали ўтказилган тақдирда барча карантин чекловлар бекор қилинади.

– *Хорижий давлатлар ва халқаро ўсимликлар карантини ташкилотлари билан ҳамкорлик, тажриба ва ахборот алмашиш;*

Ўзбекистон республикаси ўсимликлар карантини давлат инспекцияси ЖСТ ташкилоти томонидан жорий этилган “Санитария ва фитосанитария чора-тадбирларига амал қилиш бўйича битим”га риоя қилиши, фитосанитар талабларга “техник асослари” мавжуд бўлиши керак. Халқаро савдо жараёнидаги Ўсимликлар карантини бўйича техник жиҳатдан асосланмаган ҳар қандай талаблар “асоссиз талаблар” сифатида қабул қилиниб, ўсимлик ва ўсимлик маҳсулотларини экспорт қилувчи мамлакатлар томонидан ЖСТ ташкилотига асосиз талаблари устидан эътироз билдиришига сабаб бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. ЖСТ санитария ва фитосанитария чораларини қўллаш бўйича битими.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5853-сонли 2019 йил 23 октябрдаги фармони.
3. И. Абдурахмонов. “Глобал иқлим ўзгариши шароитида қишлоқ хўжалик экинлари ҳимояси ва агрокимёси - яшил иқтисодиёт асосидир”.

МАВСУМ МОБАЙНИДА БУҒДОЙЗОРЛАРДА СЎРУВЧИ ЗАРАРКУНАНДАЛАР ВА КУШАНДАЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Уразбаев Акмалбек Аминбаевич, қ.х.ф.ф.д., катта илмий ходим

Маткаримов Расулбек Муродович, катта илмий ходим

Нурумова Нилуфар Камиловна, кичик илмий ходим,

Ўсимликлар карантини ва ҳимояси илмий-тадқиқот институти Хоразм филиали.

Аннотация. Мақолада мавсум мобайнида буғдойзорларда сўрувчи зараркунандалар ва энтомофаглarning ривожланишини ўрганиш бўйича тадқиқот натижалари келтирилган.

Калит сўзлар: кузги буғдой, сўрувчи зараркунандалар, энтомофаглар.

Аннотация. В статье пшеничные поля в сезон представлены результаты исследований по развитию сосущих вредителей и энтомофагов.

Ключевые слова: озимая пшеница, сосущие вредители, энтомофаги.

Annotation. In the article, wheat fields during the season the results of research on the development of sucking pests and entomophages are presented.

Key words: winter wheat, sucking pests, entomophages.

Кириш. Маълумки, ҳар қандай буғдойзор даласи сўрувчи зараркунандалар – ширалар, трипслар, айниқса, зарарли хасва билан дала четидан бошлаб зарарлана бошлайди ва кейинчалик дала ичкарасига қараб ҳаракатланади. Демак, уватлар кўпчилик сўрувчи зараркунандалар қишлаб чиқиб, баҳорда биринчи бор ривожлана бошлайдиган манба бўлиб ҳисобланади. Тадқиқотларимиз давомида зараркунандаларнинг биоэкологик ривожланиш хусусиятларини ўрганганимизда зараркунандаларнинг асосий қисми март ойининг иккинчи, учинчи ўн кунлигидан бошлаб оммавий равишда ғаллазорларга кўчиб ўта бошлаганлигини кузатдик (1-расм).

1 2 3

1-расм. Уват ва ҳашаротлар:

- 1 – дала атрофидаги уватларнинг кўриниши;
- 2 – назорат ўтказиш пайтида;
- 3 – аниқланган зарарли хасва намуналари (Шовот тумани, 7-10. XI. 2023 й.).

Эрта баҳорда буғдойзорлар атрофида зараркунанда ҳашаротларга қарши олдини олиш ишловларининг аҳамиятини ўрганишдан олдин табиатда зараркунандалар қачон пайдо бўлади, уларнинг кушандалари билан нисбати, кушандаларнинг ривожланиш биологияси, зараркунандалар зичлигини камайтиришда кушандаларнинг ҳиссаси қандай бўлишини ўрганишни ўз олдимишга мақсад қилиб олдик.

Тадқиқотлар натижалари ва уларнинг муҳокамаси.

Мавсум мобайнида (март-июн) зараркунандаларнинг миқдори ва зичлиги аста-секин кўпая бориб, апрел ойининг охири – май ойининг бошларида энг кўп бўлди. Шираларнинг миқдори июн ойидан бошлаб, яъни буғдой дони қота бошлаганидан кейин камайди (1-жадвалга қаранг). Бунинг сабабини И.Г.Бокина [1; 31-35-б.] уларнинг кўп қисми қирилиб кетиши ва камроқ қисми қанот ҳосил қилиб, ғаллагулли бегона ўтларга кўчиб ўтганлиги билан изоҳлайди. Зарарли хасванинг энг кўп бўлган даври ғалла бошоқлай бошлаганидан бошлаб, то сарғайиб пишиш давригача давом этди. Бу даврда замонавий инсектицидлар ёрдамида кўплаб зараркунандаларни қириб ташлаш мумкин, албатта, аммо ўсимликка маълум даражада зарар етиб бўлган бўлади.

Табиий кушандалар-чи? Улар қандай ривожлани, зараркунандалар зичлигини камайтиришда уларнинг ҳиссаси қандай бўлди? 2021-2023 йилларда фойдали ҳашаротларнинг ривожланишини ўрганиш мақсадида кузатувлар олиб бордик. Дала агробиоценозидида учрайдиган, ҳамда уларнинг орасида кўпроқ учрайдиган бир неча тур кушандаларни хусусан, шираларни камайтиришдаги аҳамияти катталигини эътиборга олиб, кокциеллид, олтинкўз ва афидидларни алоҳида, қолганларини эса “бошқа кушандалар” тартибидида ҳисоб қилдик. Кокциеллид, олтинкўз ва афидидларнинг пайдо бўлиши, ўртача 100 та буғдой поясида учраши (%) ва зараркунандаларнинг умумий сонига нисбатан аниқланиб, жадвалга киритилди (2-жадвалга қаранг). Ғаллазорларда сўрувчи зараркунандалар оммавий ривожлана бошлаган даврда энтомофаглар ҳам пайдо бўла бошлади. Бу дала-ларда табиий кушандаларнинг пайдо бўлиши ўртача кунлик ҳаво ҳарорати 12-14°C дан ошганда кузатила бошланди. Энтомофаглар сонини ҳисобга олишда энтомологик матраплардан фойдаланилди. 2021 йилда табиий кушандалар сони зараркунандалар сонига боғлиқ ҳолда ўзгариб турди. Тажриба ўтказилган майдонларда май ойининг бошларида ўртача бир пояга 1-1,5 дона энтомофаг тўғри келган бўлса, май охири ва июн ойининг бошларигача 1,5-2,0 дона бўлиши кузатилди.